

عصر طلائی ادبیات ایران در قفقاز

از اواسط قرن یازدهم میلادی (۱۰۷۳ - ۱۰۶۷ هـ) يك سلسله پادشاهان ایرانی نژاد موسوم بشیروانشاهیان در نواحی قفقاز سلطنت داشتند اولین پادشاه این سلسله فریبزر اول در سال ۱۰۷۳ (۱۰۶۷ هـ) بتخت نشست در سال ۱۳۸۲ م (۷۸۴ هـ) آخرین پادشاه شیروانشاهی هوشنگ بن کیقباد بدست یاغیان داخلی کشته شده و آن سلسله خاتمه یافت.

چون سلاطین مزبور اصلا ایرانی و خود را از احفاد پادشاهان ساسانی میدانستند لذا با تمام همت بترویج ادبیات و آثار ایرانی قیام نمودند و قسمی در این خصوص اهتمام داشتند که حتی اسامی شخصی آنها عربی نبوده و کلیه بنامهای فارسی خالص مانند هوشنگ خسرو فریبرز و غیره نامیده میشدند این علاقه مندی کامل و حسن توجه زمامداران بزبان و آثار فارسی شعراء و سخنوران عالی مقامی را از اطراف بدربار آنان جمع نمود و از هر گوشه و کناری هر کوبنده و نویسنده پارسی بدربار شیروان شتافت و در طول مدت حکمرانی آن سلسله که متجاوز از سه قرن دوام یافت ادبیات فارسی در سر تا سر قفقاز دوره طلائی خود را می پیمود بزرگترین شعراء و گویندگان دوره شیروانشاهیان افضل الدین خاقانی و نظام الدین نظامی بوده است

خاقانی - افضل الدین ابراهیم بن علی النجار شاعر مشهور ایرانی زبان در سنه ۱۱۰۶ میلادی متولد گردیده است پدرش بشغل نجاری اشتغال داشته و مادرش اصلا مسیحیه بوده است افضل الدین تحصیلات عالی خود را مطابق اصول عصری نزد عموی خود میرزا کافی که شخص

فاضل دانشمندی بوده بهتمام رسانید سپس چون در خود ذوق ادبی و قریحه شعری احساس نمود نزد « ملك الشعراء » ابوالعلی شاعر مخصوص منوچهرشاه شیروانی به تلمذ مشغول شد ظاهراً در همانمواقع افضل‌الدین بوسیله ابوالعلی تخاص خاقانی (مداح خاقان منوچهر) در یافت بهر حال خاقانی مدت مدیدی شاعر درباری منوچهر و پسرش آختین بوده و چندی در باکو بسر برد اشعار بسیاری در مدح آن دو پادشاه و سایر درباریان سروده است خاقانی غیر از شیروانشاهیان قزل ارسلان ایلدگر و تکش خوارزمشاهی را نیز مداحی نموده است و اشعار بسیاری از وی در مدح اسحق کومنن والی قبرس برادر امپراطور روم شرقی نیز دیده شده است خاقانی اشعار بسیاری در غزلیات و رباعیات راجع بموضوعات مختلفه پند و نصیحت و غیره سروده است که هر کدام آن دارای صنایع شعری بی شمار میباشد پس از پنجاه سال خاقانی کتاب تحفة العراقین (مسافرت حج) و مجموعه اشعار خود را تنظیم کرد مندرجات کتاب اول مورت بی مهوری پادشاه گردید و خاقانی را چندی محبوس نمود ولی بالاخره مستخلص گردیده به تبریز مهاجرت نمود و در همانجا بتاريخ ۱۱۹۹ میلادی وفات کرد .

برطبق معمول آنزمان خاقانی با استاد خویش ابوالعلی و اثیرفرغانی شاعر مشهور ترکستان مسابقه و منافسه ادبی نمود حتی شاعر اخیر از موطن خود برای مباحثه با خاقانی بشیروان آمد و چندی با یکدیگر مکالمه و مباحثه داشتند بالاخره گویند خاقانی با جملات ذیل درمقابل مدعی حماسه نمود: قسم بخالق لیل و نهار من که خاقانی هستم پیغمبر شعراء و بهترین شاعر سخنور عصر خود میباشم

رباعیات خاقانی راف . ا کرشابروس ترجمه نموده و اینک برای نمونه یک رباعی آن با ترجمه روسی درج میشود .

سلطانی و طغرای نونیکوروی است رویت زده پنج نوبت نیکوئی
در خاقانی نظر کن از دلجویی او خاک تو و تو آفتاب اوئی^(۱)

Ты-Султан, а печать Твоякрасоты

Взгляни на хакани с любовью, потсмю, что он твоираха аты его Солнце.

مجدالدین بیلقانی از شعراء مشهور و شاگرد خاقانی بوده است و فاتهش در شهر تبریز اتفاق افتاده و جنب استاد خود مدفون گردید نظامی - شیخ نظام الدین ابو محمد الیاس بن یوسف قمی الاصل گنجوی در سال ۱۱۴۱ میلادی در حدود قهستان قم متولد گردید بیشتر عمر خود را در گنجه در دربار شیروانشاهیان بسر برده لذا ویرا حکیم گنجوی میخوانند مقبره نظامی در پنج ورستی شهر گنجه سمت شرقی تا امروز بحال خراب ویرانی نمایان است، شیخ نظامی با طغرل سلجوقی آختین شیروانشاهی و عده از اتابکان موصل معاصر بوده است و نزد آنان اهمیت و اعتباری بسزا داشت همینکه شیخ نظامی کتاب خسرو شیرین را (مفصلاً ذکر خواهد شد) تألیف نموده ۱۱۸۰ م اتابکان آذربایجان ویرا بدربار خویش دعوت کردند نظامی چند روزی نزد آنان بسر برده فوراً بمقر اصلی خویش مراجعت کرد و تا آخر عمر موافق عوائد مشایخ صوفیان در اعتزال بسر میبرد .

شیخ نظامی اشعار رزمی و بزمی بسیار سروده ولی معروفیت عمده

وی راجع بکتاب خمرسه یا مجموعه پنجگانه میباشد مجموعه مزبوره به ترتیب ذیل تنظیم یافته است -

- ۱ - گنج نامه یا اسرار نامه است
- ۲ - خسرو و شیرین
- ۳ - لیلی و مجنون
- ۴ - هفت پیکر
- ۵ - اسکندر نامه

خسرو شیرین شرح داستان عشقبازی خسرو پرویز پادشاه ساسانی است با ملکه ارمنستان که شیرین نام داشته است این افسانه منظوم از آثار بی نظیر نظامی و تمام ایده الهای عاشقانه در آن داستان ذکر شده است

لیلی و مجنون قصه معاشقه يك زن و مرد بدوی است این قصه نزد تمام شرقیان مشهور و شیخ نظامی در تنظیم آن کمال مهارت بخرج داده است

هفت پیکر افسانه بسیار شیرین منظومی است که سرگذشت ایام خوشگذرانی بهرام کور پادشاه ساسانی را بیان میکنند در فصل چهارم هفت پیکر شیخ نظامی تفصیل عاشق شدن بهرام را بدختر پادشاه روس با طرز مطلوب مطبوعی شرح میدهد

اسکندر نامه از قضایای لشکر کشی و فتوحات اسکندر کبیر سخن میراند در يك قسمت آن شرح شکست روسها و فرارشان از بیم قشون روسها به تفصیل بیان شده است بنا بگفته شیخ نظامی اسکندر کبیر در صدد بوده که نژاد روسها را تباه نماید البته مقصود اسکندر نامه شرح حقایق تاریخی نبوده بلکه منظور اصلی سرآیدن اشعار شیرین دلچسب

است که هر فرد آن مورث بسی اهتزاز مییابد
 بهر حال پیدایش این قبیل شعرای نامی و انتشار چنین آثار ارجمند
 در قرن ۱۱ و ۱۲ میلادی زبان فارسی را در حدود قفقاز و بلاد
 ماوراء خزر بمنتهی درجه اهمیت و کمال رسانید بقسمیکه زبان فارسی
 در تمام آن مدت زبان ادبی و زبان درباری بوده است شهرهای گنجه
 و شکلی و شیروان از آثار ادبیات قشنگ و زیبای فارسی مزین بود افسوس
 که این حال چندان دوام نیافت و بزودی حمله مغول شروع گردید نه
 فقط آثار ادبی بلکه هر اثر قابل بقاء و نفوذی پایمال شد و اوضاع دگر
 کون گردید و پس از استقرار امنیت زبان تاتار رسمیت یافته و فارسی
 دارای اهمیت درجه دوم گردید معذک تا این اوقت زبان فارسی از میان
 نرفته و جزء زبانهای ادبی این نواحی محسوب میگردد همانقسم که زبان
 عربی لسان مذهبی اهالی قفقاز مییابد

تلخیص و ترجمه از خلاصه تاریخ قفقاز منطبقه با کو- علی جواهر الکلام

Краткий Очерк истории Азербайджана

